

УДК: 159.923.2

Наталія Федорівна Шевченко,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності,
ДВНЗ «Запорізький національний університет» МОН України,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «САМОПОВАГА» В ІСТОРИЧНОМУ ПОСТУПІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

У статті висвітлено загальнотеоретичні підходи до вирішення питання про природу і генезу самоповаги та окремих її складових. Показано, що психологічні дослідження, присвячені зазначеній проблемі, не дають однозначного визначення поняття «самоповага». Подано різні трактування цього терміна. Проаналізовано погляди відомих психологів на виникнення, сутність та змістове наповнення феномену самоповаги. Вивчено теоретичні підходи до визначення місця самоповаги в структурі самосвідомості особистості. Викладено трактування самоповаги у взаємозв'язку з самооцінкою. Визнано роль соціальних чинників для збереження позитивної Я-концепції і високого рівня самоповаги.

Ключові слова: самоповага, самооцінка, самоставлення, образ «Я», самосвідомість, Я-концепція.

Постановка проблеми. Глобальні перетворення, що відбуваються наразі в Україні в політичній, економічній, соціальній та інших сферах, обумовлюють перегляд життєвих принципів та цінностей кожної людини, що, в свою чергу, не може не впливати на формування Я-образу людини. Самоповага є надзвичайно важливим компонентом Я-концепції. Вивчення феномена «самоповага» переплітається з дослідженнями природи і генезису самосвідомості та окремих її складових. Дослідження самоповаги як психологічного явища набуває особливої актуальності в контексті емоційно-ціннісного ставлення людини до себе та формуванням зрілої, адаптованої особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню самоповаги у різні часи приділялося багато уваги вітчизняними і зарубіжними філософами, психологами та педагогами. У працях К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Л. Анциферової, Р. Бернса, І. Кона, М. Лісіної, С. Пантелєєва, К. Роджерса, М. Розенберга, Е. Соколової, В. Століна, І. Чеснокової та ін. розглядалися загальнотеоретичні та методологічні підходи до вирішення питання про природу і генезис самосвідомості та її складових. Автори вивчали основні механізми формування сталої позитивної самоповаги, а також значущі чинники порушення його нормального розвитку.

У дослідженнях учених Р. Ануфрієвої, І. Беха, Є. Головахи, О. Злобіної, І. Кона, В. Татенка, Т. Титаренко самоповага як ціннісне ставлення особистості до себе розглядається крізь призму проблеми життєвих смислів, особистісних виборів, особистої відповідальності та суб'єктності особистості.

Метою статті є висвітлення результатів аналізу теоретичних підходів до проблеми самоповаги в структурі самосвідомості особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковим підґрунтям для розгляду означеної проблеми виступили дослідження видатних психологів, у працях яких самоповага розглядається як стійка риса або ставлення індивіда до себе, що виявляється в почутті схвалення або несхвалення на свою адресу, або як судження про власну значимість, що виявляється в настановах індивіда [1; 6; 16; 21; 22; 23].

Науковці описують самоповагу в співвідношенні зі спорідненими термінами, а саме: із самоставленням (self-regard) [23], самоприйняттям (self-acceptance), з любов'ю до себе (self-love) [21], з почуттям компетентності (sense of competence) [21] і з самооцінкою [3; 7].

У зазначеному контексті теоретичний аналіз усіх психологічних аспектів самоповаги представляється доволі складним, оскільки на сьогоднішній день однозначного визначення цього поняття немає. По-перше, це пов'язано з тим, що не існує загальноприйнятої і сталої термінології для позначення компонента самосвідомості, пов'язаного зі ставленням до себе, а по-друге, поняття самоповаги, залежно від дослідницьких орієнтацій авторів, набуває різного психологічного змісту.

Пояснення терміну «самоповага» можна зустріти в багатьох психологічних словниках та енциклопедіях. У тлумачних словниках термін «самоповага» розглядається як у структурі поняття «гідність» і трактується як «повага високих моральних якостей у самому собі» [4]. У тлумачному словнику з психології самоповага трактується як рівень, в якому людина цінує сама себе, і зазвичай уточнюється рівень самоповаги (високий або низький) [2].

В енциклопедичному словнику педагога самоповага розглядається як позитивна духовно-моральна якість особистості, що виражає потребу людини у високій оцінці та визнання себе суспільством. Прояв-

ляється як самооцінка власних дій і особистісних якостей, яка формується залежно від досягнень успіхів, особистих домагань і сторонніх оцінок. Самоповага дає відчуття свободи, сприяє вихованню почуття особистої гідності. Ця якість допомагає долати багато життєвих труднощів. Її відсутність викликає важкі переживання й породжує комплекс неповноцінності [13]. У словнику з етики самоповага ототожнюється з таким поняттям, як самолюбство. Це моральне почуття, в якому висловлюється повага людини до себе як особистості, заснована на визнанні власної гідності [15].

Один з перших дослідників самосвідомості У. Джеймс у своїх роботах особливе місце відводив самоповазі. На думку автора, самооцінка особистості може бути виражена в двох модусах – самовдоволенні та невдоволенні собою. Окремо від самооцінки він виділяв самолюбство, а також самоповагу. У. Джеймс вважав, що самоповага пропорційна успіху, який виражає реальні досягнення людини, і обернено пропорційна величині його домагань. У контексті цього співвідношення автор встановив певні закономірності. Так, в першому випадку для збереження самоповаги людині необхідно докласти максимальних зусиль для того, щоб домогтися успіху, що часто є важким завданням. Існує й інший шлях – це зниження рівня домагань, при якому самоповага зберігається, навіть при доволі скромних успіхах. Отже, самоповага особистості буде зростати як у випадку досягнення успіху, так і в разі відмови від нього, якщо рівень домагань мінімальний. У. Джеймс віддавав перевагу другому шляху, особливо, за умови формального розуміння успіху, як прагнення бути попереду інших: «Всяке розширення нашого «Я» становить зайвий тягар і зайве домагання» [5, с. 280].

Кожна людина постійно потребує визнання в стійкій і високій оцінці власної гідності, їй необхідна повага оточуючих людей і можливість поважати саму себе. Ю. Оберст, А. Стіварт (U. Oberst A. Stewart) [20], аналізуючи підходи до індивідуальної психології А. Адлера, вказують на те, що автор розробив теорію особистості, спираючись переважно на поняття мотивуючої сили первинної неповноцінності і компенсації. Науковець не розглядав цей процес у негативному аспекті, а стверджував, що людина розвиває унікальну особистість в прагненні подолати реальні перешкоди.

Проблема самоповаги була поставлена і детально розглянута в теорії А. Маслоу в контексті аналізу проблеми джерел активності особистості, тобто її мотиваційної сфери. Основним положенням концепції була теза про первинне і спонтанне прагнення особистості до самоактуалізації та реалізації свого потенціалу, тобто «бажання стати всім, чим можливо» [9, с. 135]. Зазначена потреба, згідно з автором, є вищою потребою, яка виникає після задоволення потреб більш низьких рівнів. Відповідно, домагання на ви-

знання (якщо прирівнювати до нього потребу в любові і повазі), займає не останнє, а проміжне положення в ієрархії. Водночас людина, яка самоактуалізується, має високу самоповагу, при цьому не настільки потребує любові і поваги з боку інших. Феномени самоактуалізації і самореалізації належать до іншого аспекту самосвідомості, ніж самосхвалення і самоповага і ближче до самоусвідомлення себе як особистості і суб'єкта діяльності [8].

При задоволенні потреби людини любити інших і бути коханою, ступінь її впливу на поведінку зменшується, і виділяється потреба самоповаги. А. Маслоу розділив їх на два типи: самоповага і повага іншими людьми. Перший тип включає компетентність, впевненість, незалежність і свободу. Повага іншими включає в себе престиж, визнання, репутацію, статус, оцінку і прийняття. Задоволення потреби в самоповазі породжує у особистості почуття впевненості, гідності і усвідомлення того, що вона є «корисною і необхідною» [8].

Природа самоповаги, що розглядається як почуття прийняття, розкривається в феноменологічній теорії особистості К. Роджерса. Автор вважав, що самоповага має афективно-мотиваційну детермінацію, а найважливішим мотивом життя людини є актуалізація, тобто збереження і розвиток себе, максимальне виявлення кращих якостей своєї особистості, закладених в ній від природи. Він вважав, що самоставлення проявляється в почутті внутрішнього благополуччя або неблагополуччя індивіда [21].

Центральне місце в теорії К. Роджерса займає «Я-концепція» особистості. При цьому вона відображає не тільки ті характеристики, які людина сприймає як частину себе, а й ті, якими вона хотіла би володіти. Автор акцентує увагу на тому, що ступінь задоволення потреби в позитивній увазі з боку людей відбивається в почутті прийняття індивідом самого себе і переживанням того, як його приймають значимі інші. Важливою умовою формування самооцінки, як центральної ланки в теорії особистості, К. Роджерс вважав позитивну оцінку індивіда з боку суспільства та прийнятої ним моралі [21].

Інтерес до вивчення феномену «самоповаги», який став трактуватися як похідне від сукупності окремих самооцінок, загальний знаменник або підсумковий вимір, що виражає прийняття чи неприйняття людиною самої себе, знову виник у психології особистості у другій половині ХХ століття. Саме ця узагальнена і відносно стійка самооцінка визначається як самоповага та стає предметом психологічного аналізу в дослідженнях цього періоду.

В іноземній літературі у цей період виділяються різні підходи до розуміння глобальної самооцінки (загальної самоповаги, самоставлення) та її структури. Так, Л. Уелс (L. Wells) і Дж. Марвелл (G. Marwell) вважають, що якщо низька самооцінка за окремою якістю вступає в протиріччя з потребою мати високу

загальну самоповагу, то одним з можливих механізмів вирішення цієї проблеми є зниження значущості тих аспектів, за якими суб'єкт себе низько оцінює [23]. М. Розенберг (M. Rosenberg) отримав дослідне підтвердження цієї ідеї: він виявив, що більш висока значимість приписується індивідом саме тим аспектам, в яких він є успішним [22].

У роботах С. Коперсміт (S. Coopersmith) і М. Розенберг (M. Rosenberg) самоповага трактується як самостійна змінна, що має свою особливу природу. Автори розглядають її як своєрідну особистісну рису, що мало змінюється від ситуації до ситуації і навіть від віку до віку. В основі стійкості загальної самоповаги лежать два основних внутрішніх мотиви: мотив самоповаги і потреба в сталості образу «Я» [18; 22].

Певної уваги заслуговує трактування самоповаги у взаємозв'язку з самооцінкою, яка була запропонована в роботах М. Розенберг (M. Rosenberg). Науковець трактував самооцінку «як позитивну або негативну настанову, спрямовану на специфічний об'єкт, званий «Я» [22, с. 55]. На думку автора, самооцінка відображає ступінь розвитку в індивіда почуття самоповаги, відчуття власної цінності і позитивного ставлення до всього того, що входить в сферу його «Я». Тому низька самооцінка передбачає неприйняття себе, самозаперечення, негативне ставлення до своєї особистості [22].

Інший дослідник С. Коперсміт (S. Coopersmith) називає самооцінкою «ставлення індивіда до себе, яке складається поступово і набуває звичного характеру» [18, с. 98]. Науковець зазначає, що воно проявляється як «почуття схвалення, ступінь якого відображає переконаність індивіда у своїй самоцінності і значущості» [18, с. 100]. Самоповага є особистим судженням індивіда щодо власної цінності, яке виражене в настановах індивіда по відношенню до себе. За визначенням автора, «самоповага виражає настанову схвалення або несхвалення і вказує, якою мірою індивід вважає себе здатним, значним, процвітаючим і гідним» [18, с. 99].

Виділення самоповаги як об'єкта самостійного психологічного дослідження потребує визначення її місця в загальній структурі самосвідомості, яка розглядається як усвідомлення або розуміння особистістю самої себе. У наукових психологічних джерелах не раз висловлювалася ідея про те, що самосвідомість має рівневу будову.

У роботах В. Мерліна була запропонована структура самосвідомості, яка включає чотири основні компоненти: усвідомлення своєї totoжності і відмінності себе від решти світу; усвідомлення власного «Я» як активного початку суб'єкта діяльності; усвідомлення своїх психічних властивостей, емоційна самооцінка; соціально-моральна самооцінка і самоповага, що формується на основі накопиченого досвіду спілкування та діяльності [10].

І. Кон формулює рівневу концепцію Я-образу, використовуючи поняття настанови. Підстави для цієї концепції І. Кон знаходить в теорії диспозиційної регуляції соціальної поведінки В. Ядова. Загалом Я-образ розуміється як настановча система, що має три компоненти: когнітивний, афективний і похідний від перших двох – поведінковий. Нижчий рівень Я-образу становлять неусвідомлені, представлені тільки в переживаннях настанови, що традиційно асоціюються в психології із «самопочуттям» та емоційним ставленням до себе; вище знаходиться усвідомлення і самооцінка окремих властивостей і якостей; потім ці окремі самооцінки складаються у відносно цілісний образ; і нарешті, сам цей «Я-образ» вписується в загальну систему ціннісних орієнтацій особистості, пов'язаних з усвідомленням нею цілей своєї життєдіяльності і засобів, необхідних для досягнення цих цілей [6, с. 72-73]. За І. Коном, вимірювання, що характеризують окремі компоненти або Я-образ в цілому, включають стійкість (стабільність або мінливість уявлення індивіда про себе і свої властивості), впевненість у собі (відчуття можливості досягти поставлених перед собою цілей), самоповагу (прийняття себе як особистості, визнання своєї соціальної та людської цінності), кристалізацію (легкість чи труднощі зміни індивідом уявлення про себе).

В. Столін визначає рівні самосвідомості як рівні активності людини, що одночасно є біологічним індивідом (організмом), соціальним індивідом і особистістю. Виділене ним поняття сенс «Я» і знаходиться в основі складових одиниць самосвідомості цих рівнів. Сенс «Я» породжується як «відношення до мотиву або мети релевантних їх досягненню якостей суб'єкта та оформляється у самосвідомості в значеннях (когнітивний аспект) і емоційних переживаннях (емоційний аспект)» [16, с. 104]. У міру розширення зв'язків людини зі світом, залучення її до різних видів діяльності, розширення її мотиваційної сфери виникає множинність сенсу «Я». Їх сукупність являє собою цілісну картину, яка виступає у вигляді Я-образу. На індивідуальному рівні сенс «Я» частково збігається з самооцінкою і виконує в основному адаптивну функцію по відношенню до діяльності суб'єкта. Але нерідко якась дія може бути пов'язана одночасно з двома мотивами, що мають і позитивний, і негативний для особистості сенс; тоді виникає суперечність між сенсами «Я». Ставлення особистості до себе має когнітивну і емоційну складові. Когнітивна складова сенсу «Я» (емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе) складна і багатовимірна, оскільки складний і багатовимірний сам об'єкт ставлення – реальне «Я» особистості. У спеціальному емпіричному дослідженні В. Столін встановив тривимірну структуру ставлення до себе, яка формується за всіма: «симпатія – антипатія», «повага – неповага», «близькість – віддаленість» [16].

І. Чеснокова пропонує розрізняти два рівня самосвідомості за критерієм тих рамок, в яких відбувається співвіднесення знань про себе. На першому рівні таке співвіднесення відбувається в рамках зіставлення «Я» і «інша людина». Спочатку деяка якість сприймається в іншій людині, а потім переноситься на себе. На другому рівні співвіднесення знань про себе відбувається в процесі аутокомунікації, тобто в рамках ««Я» і «Я»». Людина оперує вже готовими, сформованими знаннями про себе. На цьому другому рівні людина співвідносить свою поведінку з тією мотивацією, яку вона реалізує. Вищого розвитку самосвідомості на цьому другому рівні досягає при формуванні життєвих планів, життєвої філософії, своєї суспільної цінності, власної гідності. [17]

У роботі Е. Дикстейн (E. Dickstein) була висловлена ідея про зв'язок ступеня самоповаги з характером самосвідомості на п'яти рівнях. На першому рівні формується почуття автономності, здатність вивчати навколишній світ і прагнення викликати турботу про себе. У цьому контексті міра самоповаги тісно пов'язана з відмінностями в бажанні досліджувати оточення і викликати турботу про себе. На другому рівні відбувається розвиток соціальної активності, при цьому мірою самоповаги стає ступінь успішності в діях, а також у порівнянні себе з іншими. На третьому рівні здійснюється формування здатності до самостереження, при цьому мірою самоповаги стає ступінь досягнення «Я-ідеалу». Четвертий і п'ятий рівні є альтернативними і характеризують різні варіанти розвитку. Четвертий рівень характеризується як рівень «Я» інтегрованого та інтегруючого цілого. Відповідно до цього, мірою самоповаги на цьому рівні буде ступінь, з яким індивід усвідомлює і приймає всі аспекти свого існування. На п'ятому рівні самосвідомість характеризується виявленням відносності кордонів «Я», визнанням своєї обмеженості. Підкреслимо, що вимір самоповаги на цьому рівні найбільш проблематичний і пов'язаний з відмінностями в ступені чесності ставлення до себе і визнання мінливості свого «Я» [19].

Внутрішнє усвідомлення і оцінка особистістю самої себе здійснюється в рамках Я-концепції, яка безпосередньо залежить від рівня розвитку самосвідомості. Серед зарубіжних психологів прибічником цієї ідеї є Р. Бернс, який визначає Я-концепцію як «сукупність всіх уявлень індивіда про себе, сполучену з їх оцінкою» [1, с. 30-31]. Відповідно до цього автор виділив три її складові: образ «Я» – уявлення індивіда про самого себе; самооцінка – афективна оцінка цього уявлення, яка може володіти різною інтенсивністю, оскільки конкретні риси образу «Я» можуть викликати більш-менш сильні емоції, пов'язані з їх прийняттям або осудом; потенційна поведінкова реакція, тобто ті конкретні дії, які можуть бути викликані образом «Я» і самооцінкою. Іншими словами Я-концепція включає в себе три компоненти: когнітивний – уяв-

лення про свої здібності, зовнішність, соціальну значимість і таке інше; емоційно-оцінний, що складається з самоповаги, самокритичності, себелюбства, самознищення і таке інше, а також поведінковий – прагнення бути зрозумілим, завоювати симпатію і повагу, підвищити свій статус, або бажання залишитися непоміченим, ухилитися від оцінки та критики, приховати свої недоліки і таке інше.

На думку Р. Бернса, «позитивна Я-концепція» співзвучна з позитивним ставленням до себе, тобто з самоповагою, прийняттям себе, відчуттям власної цінності. За твердженням Р. Бернса, терміни Я-образ і «картина Я» часто вживаються в літературі в якості синонімів Я-концепції, але при цьому вони недостатньо точно передають динамічний, оцінний, емоційний характер уявлень індивіда про себе. Автор вважає за краще вживати їх для позначення лише першої, статичної, когнітивної складової Я-концепції. Для того, щоб підкреслити наявність іншої, оцінної, складової більшість авторів вдається до терміну «самооцінка» [1].

Трактування поняття «самоповага» продовжує залишатися в центрі дискусій. Наприклад, у роботі В. Раєвої пропонується дещо інший механізм самоповаги [14]. Відповідно до позиції автора, самоповага є емоційно-ціннісним ставленням до себе, що відбиває рівень загальної позитивної чи негативної самооцінки, заснованої на збігу рівня домагань і рівня досягнень. Іншими словами, самоповага не залежить від думки референтної групи, від гідності і недоліків, а визначається збігом бажаного і досягнутого. Наслідком зазначеної закономірності є те, що висока самоповага буде у людини, яка ставить реальні цілі і реалізує їх, а низька – у людини з «наполеонівськими планами», яка не досягла поставленої мети.

У дослідженні Е. Орлової була поставлена проблема самоповаги і самооцінки в контексті формування самоідентифікації при взаємодії зазначених вище і значущих для цього процесу особистісних характеристик. Автор робить висновок, що особистість може відчувати самоповагу, коли проявляє конформність по відношенню до очікувань інших, до групових цінностей, моральних норм, і тоді ця конформність винагороджується [12].

У працях А. Налчаджяна визнається роль соціальних чинників для збереження позитивної Я-концепції і високого рівня самоповаги, але при цьому, як зазначає автор, для деяких осіб не потрібне схвалення інших. У його трактуванні інтраіндивідуальне «Я» позначається як актуальне «Я», в структуру якого включено те, якою людиною здається собі насправді в такій ситуації. Розвинена людська особистість має систему уявлень про себе, які вона вважає відповідними реальності [11].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Аналіз теоретичних підходів до розуміння поняття «самоповага» показав, що однозначного тлу-

мачення цього поняття, а також визначеного його змісту не існує. Самоповагу доцільно розглядати як стійку рису або ставлення індивіда до себе, яке виявляється в почутті схвалення або несхвалення на свою адресу, або як судження про власну значимість, які виявляються в настановах індивіда. Відносно сутності самоповаги, можна виділити два положення, які приймаються більшістю дослідників: самоповага є

узагальненим самоствавленням, яке, по-перше, є цілісним, одновимірним і універсальним утворенням, що виражає ступінь позитивності ставлення індивіда до власного уявлення про себе; по-друге, інтегрується з окремими самооцінками. Перспективними напрямами розвитку наукової проблематики надалі вбачаються вивчення генези самоповаги та дослідження етапів її формування в різні вікові періоди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 424 с.
2. Большой толковый психологический словарь : [в 2 т.] / Ребер Артур ; пер. с англ. Е.Ю. Чеботарева. – М. : «Издательство «Вече», 2001. – Т. 2. – 560 с.
3. Бороздина Л. В. Самооценка в разных возрастных группах : от подростков до престарелых : монография / Л. В. Бороздина, О.Н. Молчанова. – М. : ООО «Проект-Ф», 2001. – 204 с.
4. Великий тлумачний словник української мови / укл. О. Єрошенко. – Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. – 864 с.
5. Джеймс У. Психологія / У. Джеймс; под ред. Л.А. Петровской. – М. : Педагогіка, 1991. – 368 с.
6. Кон И. С. Открытие Я / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
7. Липкина А. И. Самооценка школьника / А. И. Липкина. – М. : Знание, 1976. – 64 с.
8. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу; пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. – СПб. : Питер, 2008. – 304 с.
9. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М. : Смысл, 1999. – 425 с.
10. Мерлин В. С. Лекции по психологии мотивов человека : учеб. пособ. / В. С. Мерлин. – Пермь: Пермский гос. пед. ин-т, 1971. – 120 с.
11. Налчаджян А. А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегия / А. А. Налчаджян. – М. : ЭКСМО, 2009. – 368 с.
12. Орлова Э. А. Социокультурное пространство обыденной жизни / Э. А. Орлова. – М. : ГАСК, 2002. – 104 с.
13. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога) / под. ред. В. С. Безрукова. – Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 937 с.

REFERENCES

1. Berns, R. (1986). *Razvitie Ya-kontseptsii i vospitanie [The development of self-concept and education]*. Moscow: Progress [in Russian].
2. Reber, A. (Ed.). (2001). *Bolshoy tolkovyy psikhologicheskyy slovar [Large explanatory psychological dictionary]: in 2 vol., transl.by E.Yu. Chebotareva*. – Moscow: «Izdatelstvo «Veche» [in Russian].
3. Borozdina, L. V., Molchanova, O. N. (2001). *Sa-mootsenka v raznykh vozrastnykh gruppakh: ot podrostkov do prestarelykh [Self-evaluation in different age*

14. Раева В. М. Особенности Я-концепции несовершеннолетних правонарушителей : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.10 «Коррекционная психология» / В. М. Раева. – М., Гос. науч.-исслед. ин-т семьи и воспитания Рос. акад. образования, 2000. – 17 с.
15. Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. – М. : Политиздат, 1981. – 430 с.
16. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.
17. Чеснокова И. И. Проблемы самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. – М. : Наука, 1977. – 144 с.
18. Coopersmith S. The antecedents of self-esteem / S. Coopersmith. – San Francisco, 1967. – 216 p.
19. Dickstein E. Self and self-esteem. Theoretical foundations and their implications for research / E. Dickstein / Human Development. – 1977. – Vol. 20. – P. 129-140.
20. Oberst U. E. Adlerian Psychotherapy: An Advanced Approach to Individual Psychology / U. E. Oberst, A. E. Stewart. – New York: Brunner-Routledge, 2003. – 226 p.
21. Rogers C. R. What understanding and acceptance mean to me / C. R. Rogers // *Journal of Humanistic Psychologist*. – 1995. – Vol. 35, № 4. – P. 7-22.
22. Rosenberg M. Self-Esteem Scale / M. Rosenberg // *Measures of Social Psychological Attitudes*; Ed. Robinson J.P., Shaver P R. – Ann Arbor : Institute for Social Research, 1972. – P. 98-101.
23. Wells L. Self-esteem. Its conceptualization and measurement / L. Wells, G. Marwell. – Beverly Hills, CA: Sage Publications, 1976. – 290 p.

groups from teenagers to the elderly]. Moscow: ООО «Проект-Ф» [in Russian].

4. Eroshenko, O. (2012). *Velykyi tлумachnyi slovnyk ukraïnskoyi movy [Large explanatory dictionary of Ukrainian]*. Donetsk : TOV «Gloriya Treyd» [in Ukrainian].
5. Dzheymys, U. (1991). *Psikhologiya [Psychology]*. Petrovskaya, L. A. (Ed). Moscow: Pedagogika [in Russian].

6. Kon, I. S. (1978). *Otkrytie Ya [Opening of Self]*. Moscow: Politizdat [in Russian].
7. Lipkina, A. I. (1976). *Samoosenka shkolnika [School student's self-esteem]*. Moscow: Znanie [in Russian].
8. Maslou, A. (2008). *Motivatsiya i lichnost [Motivation and Personality]*. (A.M. Tatlyibaeva, Trans.) Saint Petersburg: Piter [in Russian].
9. Maslou, A. (1999) *Novyye rubezhi chelovecheskoy prirody [New frontiers of human nature]*. Moscow: Smysl [in Russian].
10. Merlin, V. S. (1971). *Leksii po psikhologii motivov cheloveka [Lectures on the psychology of human motivation]*. Perm: Permskiy gos. ped. in-t [in Russian].
11. Nalchadzhyan, A. A. (2009). *Psikhologicheskaya adaptatsiya: mekhanizmy i strategiya [Psychological adaptation: mechanisms and strategy]*. Moscow: EKS-MO [in Russian].
12. Orlova, E. A. (2002). *Sotsiokulturnoe prostranstvo obyidennoy zhizni [Socio-cultural space of daily life]*. Moscow: GASK [in Russian].
13. Bezrukova, V. S. (Ed.) (2000). *Osnovy dukhovnoy kultury (entsiklopedicheskiy slovar pedagoga) [Fundamentals of spiritual culture (Encyclopedic Dictionary of a teacher)]*. Ekaterinburg: Delovaya kniga [in Russian].
14. Raeva, V. M. (2000). *Osobennosti Ya-kontseptsii nesovershennoletnikh pravonarushiteley [Features of self-concept of juvenile offenders]. Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow: Gos. nauch.-issled. in-t semi i vospitaniya Ros. akad. obrazovaniya [in Russian].
15. Kon, I. S. (Ed.) (1981). *Slovar po etike [Dictionary of Ethics]*. Moscow: Politizdat [in Russian].
16. Stolin, V. V. (1983). *Samosoznanie lichnosti [Self-consciousness of a personality]*. Moscow: MGU [in Russian].
17. Chesnokova, I. I. (1977). *Problemy samosoznaniya v psikhologii [Problems of identity in psychology]*. Moscow: Nauka [in Russian].
18. Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco [in English].
19. Dickstein, E. (1977). Self and self-esteem. Theoretical foundations and their implications for research. *Human Development, 20 (Vol.), 129-140 (pp)*. [in English].
20. Oberst, U. E., Stewart, A. E. (2003). *Adlerian Psychotherapy: An Advanced Approach to Individual Psychology*. New York: Brunner-Routledge [in English].
21. Rogers, C.R. (1995). What understanding and acceptance mean to me. *Journal of Humanistic Psychologist, 4, 35 (Vol.), 7-22 (pp)* [in English].
22. Rosenberg, M. (1972). *Self-Esteem Scale. Measures of Social Psychological Attitudes*. Robinson J. P., Shaver, P R. (Ed). Ann Arbor : Institute for Social Research [in English].
23. Wells, L., Marwell, G. (1976). *Self-esteem. Its conceptualization and measurement*. Beverly Hills, CA: Sage Publications [in English].

Наталія Федорівна Шевченко,
доктор психологічних наук, професор,
заведуюча кафедрою педагогіки і психології
образовательної діяльності,
ГВУЗ «Запорозький національний університет»
МОН України,
ул. Жуковського, 66, г. Запоріжжя, Україна

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ ПОНЯТИЯ «САМОУВАЖЕНИЕ» В ИСТОРИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ

Статья освещает общетеоретические и методологические подходы к решению вопроса о природе и генезисе самоуважения как важного компонента Я-концепции. Исследование самоуважения приобретает особую актуальность в контексте эмоционально-ценностного отношения человека к себе и формирования зрелой, адаптированной личности. Целью статьи является изложение результатов анализа теоретических подходов к проблеме самоуважения. Показано, что психологические исследования по указанной проблеме не дают однозначного определения понятия «самоуважение». Представлены различные трактовки этого термина. Проанализированы взгляды известных психологов на возникновение, сущность и содержательное наполнение феномена самоуважения. В научных источниках показано, что самоуважение пропорционально успеху, который выражает реальные достижения человека, и обратно пропорционально величине его притязаний (В. Джеймс). Проблема самоуважения рассмотрена в контексте анализа проблемы источников активности личности, то есть ее мотивационной сферы (А. Маслоу). Самоуважение имеет аффективно-мотивационную детерминацию, а важнейшим мотивом жизни человека является актуализация – сохранение и развитие себя (К. Роджерс). Выделены различные подходы к пониманию глобальной самооценки (общего самоуважения, самоставления) и ее структуры в зарубежной литературе второй половины XX века. Осуществлен анализ подходов к определению места самоуважения в структуре самосознания личности. Предложена структура самосознания, которая включает четыре основных компонента: сознание своей тождественности и отличия себя от остального мира; осознание собственного «Я»; осознание своих психических свойств; социально-нравственная самооценка и самоуважение (В. Мерлин). Выявлены измерения, характеризующие Я-образ в целом, – устойчивость, уверенность в себе, самоуважение, кристаллизация (И. Кон). Определена трехмерная структура отношения к себе (В. Столин). Высказана идея о

связи самоуважения с характером самосознания на пяти уровнях (Е. Дикстейн). Отмечено, что внутреннее осознание и оценка личностью самой себя осуществляется в рамках Я-концепции (Р. Бернс). Изложено толкование самоуважения во взаимосвязи с самооценкой. Признана роль социальных факторов для сохранения позитивной Я-концепции и высокого уровня самоуважения. Самоуважение следует рассматривать как устойчивую черту или отношение индивида к себе, оно является обобщенным самоотношением, которое интегрируется из отдельных самооценок.

Ключевые слова: самооценка, самоуважение, самоотношение, самосознание, Я-образ, Я-концепция.

*Nataliia Shevchenko,
Doctor of Psychology, professor, Head of the
Department of Pedagogy and Psychology of Educational Activities,
Zaporizhzhia National University of Ministry of Education of Ukraine,
66, Zhukovskoho Str., Zaporizhzhia, Ukraine*

THEORETICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING SELF-ESTEEM CONCEPT IN HISTORICAL DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE

The article deals with general theoretical and methodological approaches to the issue of the nature and genesis of self-esteem as an important component of self-concept. The study of self-esteem is of particular relevance in the context of one's emotionally-valuable attitude towards oneself and the formation of an adapted mature personality. The article is aimed at highlighting the results of the review of theoretical approaches to the problem of self-esteem. It is shown that psychological research of the problem does not give a clear definition of "self-esteem" phenomenon. Different interpretations of this term have been presented. The views of famous psychologists on the origin, nature and content of this concept have been analyzed. In scientific literature self-esteem is considered to be proportional to success, which indicates real achievements of a man, but inversely proportional to his claims (W. James). The problem of self-esteem has been considered as the analysis of individual sources of activity, i.e. the motivational sphere (A. Maslow). Self-esteem has the affective-motivational determination, and the most important motive of human life is actualization, which is considered as self-development (C. Rogers). Various approaches to understanding global self-esteem (general self-esteem, self-regard) and its structure in foreign literature of the second half of the twentieth century have been distinguished. The analysis of different approaches to the determination of a place of self-esteem in the structure of self-consciousness has been given. The proposed structure of self-consciousness includes four main components: the consciousness of one's own identity and distinguishing oneself from the rest of the world; self-awareness; awareness of one's own psychic properties; social and moral self-assessment and self-esteem (V. Merlin). It has been revealed that the following indicators characterize self-image as a whole: stability, confidence, self-esteem, crystallization (I. Kon). The three-dimensional structure of self-attitude has been defined (V. Stolin). The idea of self-esteem due to the nature of consciousness in five levels (E. Dickstein) has been described. It is noted that inner awareness and personality's self-assessment is carried out in the framework of self-concept (R. Burns). The interpretation of self-esteem in relation to self-assessment has been given. The significance of social factors in preserving a positive self-concept and high level of self-esteem has been proved. Self-esteem should be considered as a stable trait or one's attitude towards oneself; it is a generalized self-attitude which consists of discrete self-assessments.

Keywords: self-assessment, self-esteem, self-attitude, self-awareness, self-image, self-concept.

Подано до редакції 26.11.2015